

Kamo oči? njima ne gledao
Ovakve se rane ne vidaju.⁴²

Smešno. — Već ranije, govoreći o sarkazmu, morale su biti upotrebljene reči »podsmeh« i »smejanje«. To ukazuje na srodstvo ironije i smešnog, koje se, uostalom, ne proteže do istovetnosti. To srodstvo omogućuje da se iz smešnog u najširem smislu, to jest onoga što izaziva smeh, izdvoji estetički smešno, koje ulazi u oblast umetnosti i podleže razmatranju u njenoj teoriji.

Estetski smešno je ono u kojem se smeh izaziva opštepoznatim povezivanjem misli, izazvanih u onome koji se smeje, postupcima, rečima, delovanjem drugog ili samog autora, koji u tom slučaju na sebe gleda kao na strano lice. Estetički smešno je jedan od dokaza da je kretanje misli prostorno kretanje.

Slično svim tropima i svakom shvatanju, smešno je proces, to jest sastoji se iz smene mislenih činova: slično ironiji, smešno je radnja neosnovanog očekivanja, opštepoznatog sukobljavanja potvrdnog i određenog i suprotnog.

Ali u ironiji onaj koji govori nijednog trenutka nije u zabludi u pogledu značenja slike, to jest onoga što govori (ili u ironiji pokreta — značenja gesta, u likovnoj ironiji — figure); slušalac (ili gledalac) u tome deli njegovo raspoloženje.

U smešnom onaj koji govori (u metonskom smislu reči) u zabludi je u pogledu značenja slike: slušalac u prvom trenutku deli njegovo raspoloženje, ali zatim brzo, neočekivano za samog sebe, ispravlja svoju zabludu, a to u njemu izaziva fiziološko ispoljavanje smeha. Brzina smene očekivanog, više ili manje suprotnog, jeste obavezan uslov smeha. Zato smešno u ponavljanju prestaje da bude smešno.

Zbog te prolaznosti smešnog dolazi, što je pri naučnoj analizi naročito očito, da analiziramo mrtvi preparat.

Mefistofeles govori to o logici, hemiji, a zatim o nauci uopšte:

Ko htede poznat i opisat nešto živo,
iz njega prvo duh je isterivo,
tad delove njegove drži ruka ...
al', na žalost! nedostaje još veza duha.⁴³

Ovde je razlika s Mefistofelesovim gledištem samo u tome što i bez naše želje, uprkos njoj, život iščezava sam po sebi.

BELESKE:

Ukazivanja na izvore navoda su manjkava, jer su tako data u izlaganju A. Potebnje, a prevodioci nisu bili u mogućnosti sve navode da provere u izvorima i u beleške unesu potpune podatke, zbog kratkog roka koji su za ovaj rad imali, a i zbog nemogućnosti da u Biblioteci MS, koja zbog rekonstrukcije već godinama ne radi s čitaocima, dođu do knjiga objavljenih pre 1891, koje je za pripremu svojih predavanja koristio profesor Potebnja. Ukazivanja na izvore data su onako kako su navedena u izvorniku.

* A. A. Potebnja: iz zapisok po teoriji slovesnosti; Harkov 1905.

¹ Homer, *ODISEJA*, prev. Miloš N. Đurić, Prosveta, Beograd 1968 str. 209, stih 402.

² Videti: Isto, str. 255, stih 375—379.

³ Isto, str. 255, stih 397—399.

⁴ Videti: Isto, str. 250, stih 195. i str. 252, stih 290.

⁵ Za pomoć u prevodu ove rečenice, koja je u izvorniku data na ukrajinskom jeziku, odlomak iz romana *MARUSIJA* ukrajinskog pisca Kvitke, kao i stihova navedenih u izvorniku na ukrajinskom jeziku (u napomenama uz njih se upućuje na ovu napomenu), prevodioci duguju zahvalnot Ivanu Terljuku, te mu se ovim putem i zahvaljuju.

⁶ Kvitka, *MARUSIJA* (videti nap. 5).

⁷ Kv. I, 244 (videti nap. 5).

⁸ II, 252 (videti nap. 5).

⁹ i 10 Kv. II, 160 (Kuliš), ib. 162 (videti nap. 5).

¹⁰ Ib. (videti nap. 5).

¹¹ Ib. (videti nap. 5).

¹² Kar. II, 74 (u izvorniku tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

¹³ Kar. II, 91—2 (u izvorniku tekst na srpskom).

¹⁴ Hajne *Die Götter in Exil* (u izvorniku stihovi navedeni na nemačkom jeziku; prevodioci se za pomoć u prevodu ovih stihova na srpskohrvatski zahvaljuju Ljubici Stojanović).

¹⁵ A. S. Puškin, *EVGENIJE ONJEGIN*, prepev dr Milorad Pavić, Prosveta, Beograd, 52.

¹⁶ Isto, III, 2.

¹⁷ Isto, IV, 7.

¹⁸ Isto, V, 33.

¹⁹ Göthe, Xen. V 82 (stihovi u izvorniku navedeni na nemačkom jeziku. Videti nap. 15).

²⁰ Isto, VI, 85 (stihovi u izvorniku navedeni na nemačkom jeziku. Videti nap. 15).

²¹ Onjegin, VI, 5.

²² Kar. P. II, 142, i dalje (u izvorniku tekst naveden na srpskom jeziku).

²³ Cub. Cojk. 60 (u izvorniku tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

²⁴ Kar. ib. 153 (u izvorniku je tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

²⁵ L. Zima, *FIGURE U NASEM NARODNOM PJEŠNIŠTVU*.

²⁶ Ib. 561 (u izvorniku je tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

²⁷ M. 377 (videti nap. 5).

²⁸ Gol. I, 24. Up. ib. 99, III, 8 (videti nap. 5).

²⁹ K. P. IV 114 (u izvorniku je tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

³⁰ Kar. II, 348 (u izvorniku je tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

³¹ Videti nap. 5.

³² Kar. I, 534 (u izvorniku je tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

³³ Bogišić, Nr. p. 61, 65 (u izvorniku je tekst naveden na srpskohrvatskom jeziku).

³⁴ Gol. I, 98, 100, 101, III, 7 (videti nap. 5).

³⁵ Videti nap. 5.

³⁶ Up. Antonović i Dragomanov I, 98. Pesma o Samojlu Koški.

³⁷ Videti nap. 5.

³⁸ Cub. V, 1170 (videti nap. 5).

³⁹ Ulice u ukrajinskim gradovima u kojima su Jevreji držali krčme nazivane su Palestina (prim. Ivana Terljuka).

⁴⁰ Konot. v. Kv. I, 185 (videti nap. 5).

⁴¹ Kar. II, 562—3 (tekst je u izvorniku naveden na srpskohrvatskom jeziku).

⁴² Gete, *FAUST*, prepev Milan Savić, Prosveta, Beograd, str. 114.

kameni cvet kao simbol nadilaženja

dušan pajin

Uralske bajke¹ *Kameni cvet* i *Majstor Malahit-brda* čine dva dela jedne priče o nadilaženju.

Na početku bajke *Kameni cvet* opisane su okolnosti pod kojima se ukrštaju linije života čudljivog kamenoresca majstora Prokopiča i Danila Mršavka, njegovog budućeg šegrt.

Danilo ima dve karakteristične odlike: on je neupotrebljiv za uobičajene poslove, jer je fizički slab i rasejan, ali ima posebno opažanje, jer primećuje ono što drugi ne vide. Bajka nam ovde ukazuje da naročite sposobnosti nisu upotrebljive u uobičajenom smislu i da se talenat razvija mimo funkcionalne percepcije. Zbog te neupotrebljivosti za bilo šta drugo, Danilo je bio upućen majstoru Prokopiču koji je, inače, sve šegrt kinjio. Danilova sposobnost zapažanja, koja mu je do tada bila smetnja u različitim poslovima, postaje u kamenorezačkom poslu prednost.

Tako se Danilo ipak uklopio u podelu rada i uloga, postavši vremenom odličan majstor klesar. U međuvremenu je i ojačao, prolepsao se i stekao uslove za pristojan život. Ostalo je još samo da ga stari majstor oženi, pošto nije imao roditelje.

I tu bi bajci bio kraj. Ali, Danilo nije bio običan majstor. U njemu se probudila strast za savršenim.

Dobio je Danilo nalog da izradi pehar po crtežu koji je neko drugi izradio, i tada je počeo da oseća nedovoljnost svog rada. Mogao je lako da uradi ono što se od njega tražilo, ali ga je počela opsedati žudnja za savršenstvom — da izradi pehar u kojem će se izraziti unutarnja lepota malahita, perdmnet u kojem će se na savršen način poklopiti struktura minerala s oblikovanjem.²

Prema uobičajenim merilima, Danilo je postigao uspeh: ovladao je zanatom s lakoćom, počeo dobro da živi, verio se. Njegova opsesija sada deluje nerealno i pomalo kao pretnja: »on traži preko hleba pogače.« Majstor Prokopič, koji zna da je svako isticanje opasno, oseća to i upozorava ga. Pritisak principa realnosti polako raste; treba završiti pehar za spahiju, kojeg je Danilo zapustio predajući se svojoj opsesiji, a postavlja se i pitanje ženidbe. Majstor Prokopič se još uzda u snagu realnosti i misli: »Trebalo bi ga oženiti. Kad osnuje porodicu izleteće mu te bube iz glave.«

No, Danilo je već zahvaćen strašću za savršenstvom i izvan je dohvata onog na šta Prokopič računa, ali ni sam Danilo to još ne zna. On govori Prokopiču i sebi da će se oženiti čim završi pehar za spahiju, ali nov zaplet i odlaganje nastaju kad Danilo od jednog starog majstora saznaje za kameni cvet i savršene radove majstora koji rade kod Gospodarice brda. Njegova već posustala žudnja za kamenorezačkim savršenstvom dobija nov podsticaj, pošto saznaje da negde postoji ostvareno ono za čim žudi. U njemu se javlja nova nada da je savršenstvo moguće, da ono negde postoji i da neko postiže takvu obradu kamena koju on nije mogao postići, ali je za njom žudeo kao za vrhunskim izrazom lepog.

Stari majstor, koga zovu dedica, upozorava ga na egzistencijalnu nespojivost savršenstva i svakodnevice: ko jednom vidi kameni cvet omrzne mu beli svet. Ali, Danilova žudnja ponovo nadvladava sve ostalo — razumne savete odraslih, kao i molbe voljene devojke, koja sad to počinje da doživljava kao pretnju svom mestu u Danilovom životu. Danilo još uvek veruje kako će sve to moći nekako na brzinu da dovrši — da će naći pogodan kamen i ostvariti delo o kojem sanja, a zatim se oženiti.

NADILAŽENJE

Kameni cvet nije samo savršen izraz lepote kamena, već predstavlja i tajanstven, čaroban spoj živog i neživog, lepote i oblika kamena i cveta, spoja u kojem se kamen uobličio kao cvet.

Nagoveštaj da tako nešto postoji pretvara Danilovu žudnju za savršenstvom u strast koja ostavlja sve za sobom. Savršenstvo se pojavljuje kao verdnost iznad ljubavi i dužnosti. Potrebna za nadilaženjem, koja se ovde vezuje uz savršenu lepotu, pokazuje se za neko vreme jača od Danilove ljubavi prema verenici i osećaja dužnosti prema Prokopiču. Sam Danilo još nije svestan šta će sve biti spreman da stavi na kocku zbog te strasti, jer se nada da će ubrzo moći da ostvari svoj cilj, samo ako nađe pogodan kamen.

Ovde savršenstvo svojom vrednošću iscrpljuje žudnju — stvoriti ili posedovati nešto savršeno znači smiriti žudnju, posti-

či potpuno drugi, čarobni vid bivstvovanja, iznad uobičajenog i svakodnevnog.

Ali, realnost i svakodnevica odbijaju takvu ambiciju. Majstori odriču mogućnost postojanja kamenog cveta, a Danilo vera venica se rasplakala naslućujući da je njegova strast za savršenstvom možda već postala jača od osećanja koja ga vezuje za nju.

Posle dužeg traganja, Danilo nalazi pogodan kamen i nada se da će sada napraviti željeno delo, te tako sebe razrešiti opsejke da bi udovoljio majstoru i verenici.

On radi užurbano, ali rezultat je ipak ispod njegovih očekivanja. Danilo je umoran i razočaran. Odlučuje da digne ruke od svega, ali još uvek se nada da će nekako videti kameni cvet. Stoga odlazi na Zmijско brdo, koje je pomenio stari majstor kao mesto na kojem se javljala Gospodarica brda.

I zaista, Danilo se smestio u jednu udubinu u brdu kad se pred njim pojavila Gospodarica brda. Tu se razvija razgovor u kojem ga ona odvraća od njegove strasti, skrećući mu pažnju na ono što ga veže za majstora Prokopića i verenicu.

No, Danilo više ne može da se zaustavi. On odlazi kući i iste večeri, posle sedeljke kod verenice i pošto se još neko vreme lomio u sebi, uništava pehar u obliku tatulinog cveta koji je predstavljao njegov pokušaj stvaranja savršenog dela. Napušta Prokopića i selo.

Priča nam stavlja do znanja da Danilo ne odlazi iz sela zbog nevolje — što bi bio nepoželjan, nevoljen ili možda zbog neuspeha u poslu. Ovde se ne pribegava uobičajenom obrascu da se junakov odlazak, njegovo traganje za nečim drugim, mimo vrednosti svakodnevice, obrazloži ili motivise nekim neuspehom u životu. S druge strane, svoju početnu situaciju — slabog dečaka koga svi čuškaju — on je već nadrastao. Princip nadilaženja, po kojem Danilo dela, ne uklapa se ni u Frojdovu shemu sublimacije¹ ni u Adlerovu shemu nadkompensacije. To je nezavisna snaga koja dolazi iz drugih izvora-strasti za savršenstvom i žudnje za lepotom.

Strast za savršenstvom je šire određenje ovog poriva, koji se ne mora javiti samo u sklopu žudnje za lepotom vezane za neko područje oblikovanja (kao što je npr. slikarstvo, muzika ili klesanje), već se može vezati uz bilo koji vid ljudske delatnosti (kao što je npr. gađanje iz luka).

Nastavak ove priče (pod naslovom *Majstor Malahit-brda*) najvećim delom je posvećen neobičnom liku Danilove verenice Kaće. Posle Danilovog odlaska, ona je bila izložena jakom pritisku. Rodaci, šira okolina, pa i lokalne siledžije, svi su protiv Kaćine odluke da se ne udaje i da sačekava Danilov povratak, jer smatraju da je on mrtav. Priča nam otkriva da sredini nije zapravo stalo do toga što će jedna devojka ostati nesrećna, uzalud čekajući povratak svog verenika, već oseća otpor prema samostalnosti i slobodi koju ona ispoljava. Kaća čini ono što je neuobičajeno — preuzima da sama vodi domaćinstvo, pa čak i da radi manje kamenorezačke radove. Sve to izaziva sredinu i ona vrši raznolik pritisak na Kaću, ali ova svemu uspeva da odoli.

U neko vreme Kaća je, jednako se nadajući da je Danilo živ i da će se vratiti, uobičajila i sama da odlazi na Zmijско brdo. Jednom tako i zaluta u šumi i nađe se, nenadano, u području Gospodarice brda. Sada Kaća poprima ulogu ženskog Orfeja i svojom ljubavlju iznudi od Gospodarice brda suočenje s Danilom. No, ovo podzemlje u bajci, za razliku od grčkog opisa, nije mesto mrtvih, već mesto vrhunske lepote. A Gospodarica brda je daleko više blagonaklona od gospodara podzemlja u grčkoj tradiciji. Jedini njen uslov je da Danilo zaboravi prelepi predeo u kojem je boravio u podzemlju. Uz to, oboje dobijaju savet da nikom ne govore šta se stvarno zbilo, da ne bi pobudili sumnju, zavist ili podsmešljivost. Danilova pojava u selu isprva izaziva čuđenje, ali se vremenom svi s tim pomire. Od traganja za savršenstvom Danilu je ostala veština kojom je nadmašio sve ostale majstore, a time se povest o njemu i završava.

TUMAČENJE

U psihoanalizi princip realnosti izražavaju zahtevi koje postavlja okolina i prilagođavanje ponašanja tim zahtevima, tako da pojedinac odlaganjem ipak ostvaruje zadovoljenje svojih instinktivnih potreba. Princip realnosti je modifikator principa zadovoljstva i deo je ego strukture. Princip zadovoljstva nalaze da jedna instinktivna potreba bude odmah zadovoljena — neposredno ili fantazijom. Ovaj princip vlada nesvesnim ili id aktivnostima. Pri tome, psihoanaliza ne zna za princip nadilaženja.

Specifičnost principa nadilaženja je što nije vezan uz bilo koju od bazičnih, instinktivnih potreba, niti u pozitivnom, niti u negativnom smislu (koji inače označava sublimaciju). Modeli koje je razvio Jung bolje se mogu primeniti na sadržaj ove bajke. Deo Danilovih nastojanja može se shvatiti kao izraz onoga što Jung naziva »transcendentnom funkcijom psihe«, a pojedine situacije kao simboli transcendencije.²

Danilova žudnja za savršenstvom i lepotom u obradi kamena bila bi simbol transcendencije, tj. izraz potrebe da se oslobodi bivanja koje je suviše ustaljeno i konačno. Njemu u tome pomaže nadljudski ženski lik (Gospodarica brda), koji se sreće i u drugim tradicijama (Tara u tibetanskoj tradiciji, Kuan-Jin u kineskoj). Ove likove Jung smatra simbolima anime koja je oliče-

nje svih ženskih psiholoških težnji u muškoj psihi. Danilov odlazak Gospodarici brda simbolizuje htonsku transcendenciju, pri čemu je karakteristično da se ulaz u taj podzemni svet nalazi na tzv. Zmijskom brdu (zmija je, takođe, jedan od tradicionalnih simbola transcendencije).

Savršena lepota, potpunost i trajnost kamenog cveta,³ odnosno celog područja Gospodarice brda, kao i paradoksalna priroda u kojoj su sjedinjene suprotnosti živog i neživog, po Jungovoj postavi, simbolički bi predstavljali jastvo (selbst). Otuda bi Danilova odluka da se opredeli za ovaj domen bila izraz težnja za postizanjem psihičke celovitosti.

U bajci se ta težnja mogla realizovati samo privremenim ili trajnim odricanjem od svakodnevice, prekidanjem s realnom ženom i obraćanjem imaginarnoj (animi), voditeljici (Gospodarici brda) u predele jastva. No, realna žena, sa svojom ljubavlju koja izbavlja, pokazuje se docnije kao uslov povratka u život i svet.

Lepota i vrednost ove priče dobrim delom sadržane su u tome što ona hvata oba pola: nadilaženje i vraćanje. Danilovu žudnju za savršenstvom, ali i Kaćin preobražaj. Prvi deo priče (*Kameni cvet*) vezan je za Danilovo preobraćanje, a drugi (*Majstor Malahit-brda*) pokazuje Kaćin preobražaj od nesamostalne, plačljive devojke do odrešite, zrele žene koja ima unutarnje snage da uprkos pritisku okoline izbori sopstvene odluke. Odlučivši da čeka na Danilov neizvestan povratak, ona nalazi oslonac, govoreći Jungovom terminologijom, u unutarnjem muškarcu (animus) i tako obogaćuje svoju ličnost »muškim« osobinama: samostalnošću, odlučnošću, hrabrošću, suprotstavljanjem mišljenju većine. Na spoljašnjem planu, da bi opstala, ona preuzima i deo tradicionalno »muškog« posla — klesanje i rad u kamenu. Priča tako obuhvata celinu — tj. međusobni odnos Danila i Kaće, ali i njihov pojedinačni, unutarnji preobražaj koji moraju da obave svako za sebe, bez pomoći drugoga.

Kaćina ljubav se tu pokazuje kao konačan, razrešavajući čitilac koji sve stavlja na svoje mesto. Njenim posredstvom Danilo se vraća svetu i životu, a Kaća ulazi žene.

NAJBOLJI STRELAC

Kineska bajka *Najbolji strelac na svetu* predočava nam, takođe, kako se u jednom drugom domenu ispoljava žudnja za savršenstvom i princip nadilaženja. Strelac Či-Čang je, istina, ovde dat nešto jednostavnije, izvan relacija koje čine Danilovu situaciju složenijom, izvan odnosa dužnosti i ljubavi. Mi ovde ne znamo na koji način i koliko njegova žudnja da postane najbolji strelac utiče na njegove odnose s ljudima, izuzev na njegov odnos prema strelcu koji ga je podučavao.

U prvoj fazi, kad je do izvesne mere ovladao veštinom gađanja iz luka, on postaje umišljen i čini mu se da je sada jedina prepreka njegovoj želji da bude najbolji strelac — njegov dotadašnji učitelj. Otuda u jednom susretu odlučuje da ubije učitelja. Bajka ovaj sukob razrešava na čaroban način — obojica istovremeno ispaljuju strele koje se u letu sudare. Učitelj, delom iz lukavstva a delom izlazeći u susret želji svoga učenika za savršenstvom, ukazuje ovome da je to što njih dvojica znaju tek manji deo veštine, te da Či-Čang treba da ode drugome majstoru ako zaista hoće da dosegne savršenstvo u gađanju lukom.

Bajka nam dalje kazuje da dosezanje savršenstva dovodi do nadilaženja celog poriva — žudnja za savršenstvom se gasi sama u sebi, ili nadilazi, kad je savršenstvo dostignuto. Kad je dostigao savršenstvo u gađanju lukom, Či-Čang prestaje da upražnjava tu veštinu. Kad se vratio u selo iz planine, on više nije ni pominjao svoju raniju veliku strast.

U Danilovom slučaju nalazimo sličnu situaciju, s tim što on nastavlja zanat i posle povratka u selo, jer je to bio jedan od uslova njegovog opstanka kao zanatlje u spahiluku.

¹ *Uralške bajke* (prev. Milica Slavković), Beograd 1963.

² Sličnu temu nalazimo katkad i u kineskoj tradiciji obrade žada. I tu se vrhunskim majstorstvom smatrao puna usaglašenost, zatečene strukture kamena i obrade koja je iz kamena »izvlačila« biljne ili životinjske oblike. Otuda je traganje za pravim kamenom (tamo za komadom žada, ovde malahita), najpogodnijim za datu namenu, bilo jednako važan deo posla kao i samo klesanje.

³ Tartakjević je napisao esej o ideji savršenstva i nabrojao sve što je o tome rečeno u istoriji zapadnog mišljenja. No, tu nije dodirnuo ono što je bitno za ideju savršenstva kako je pred nas stavlja bajka »Kameni Cvet«.

V. Tartakjević: *O savršenstvu*, »Gradac« br. 19—20 nov. 1977 — feb. 1978, Čačak.

⁴ Žudnja za savršenstvom objašnjiva je u takvoj postavi ili kao izvod iz nerazrešene edipovog kompleksa, ili, u konkretnom slučaju — s obzirom na to da Danilo nije imao roditelje i da mu je majstor Prokopić u neku ruku zamenjivao oca — kao jedan vid razrešenja edipalne zavisti u vidu želje: »Biti bolji od oca«. Vidimo da je sve to nedovoljno, budući da je Danilo zapravo to već ostvario — on jeste bolji majstor od svih drugih, ali po tome što je savladao zanat kao zanat, vidi njegove granice i hteo bi preko njih.

⁵ K. G. Jung: *Covjek i njegovi simboli*, Zagreb 1973.

⁶ Psiholozi Jungove škole primećuju da je jastvo često simbolizirano dragim ili običnim kamenom, ili kristalom. Time se objašnjava i to što mnogi ljudi spontano skupljaju ili čuvaju kamenje neobičnih boja ili oblika, zbog neke neodređene oćaranosti koju osećaju.